مروری بر نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰

الهام فتحی [۱]، بهناز سرخیل [۲]

[۱] کارشناس ارشد جمعیت‌شناسی، رییس گروه آمارهای جمعیت و سلامت، دفتر آمارهای جمعیت، نیروی کار و سرشماری، مرکز آمار ایران

[۲] آمارشناس، کارشناس مرکز آمار ایران، دفتر آمارهای جمعیت، نیروی کار و سرشماری، مرکز آمار ایران

◈ مقدمه

نتایج حاصل از سرشماری عمومی نفوس و مسکن از عمده‌ترین و مهم‌ترین راه‌های شناخت ویژگی‌های جمعیتی و اجتماعی و اقتصادی هر کشوری محسوب می‌شود که در نهایت نتایج این مطالعات در اختیار برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران قرار می‌گیرد.

امروزه در اغلب کشورهای جهان سرشماری‌های نفوس به فاصله‌ی ۵ یا ۱۰ سال یک بار به مرحله‌ی اجرا در می‌آیند. در ایران نیز سرشماری عمومی نفوس و مسکن مطابق ماده‌ی ۴ قانون مرکز آمار ایران، هر ده سال یک بار با فرمان رئیس‌جمهوری اجرا می‌شود.

سابقه‌ی سرشماری عمومی نفوس و مسکن در ایران مربوط به سال‌های ۱۳۳۵، ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ می‌شود و آخرین سرشماری در آبان‌ماه سال ۱۳۹۰ به مرحله‌ی اجرا درآمده است.

برای اولین بار آمارگیری جاری جمعیت در سال ۱۳۷۰ و برای دومین بار سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۰ در فاصله‌ی زمانی ۵ سال پس از آخرین سرشماری در کشور اجرا شدند.

شایان ذکر است که در کشورهای در حال توسعه به‌دلیل شتاب زیاد تغییرات، اکثر برنامه‌ها، کوتاه‌مدت است و برای بهنگام کردن آمار و اطلاعات موردنیاز برنامه‌ریزی‌ها تلاش مضاعفی باید انجام پذیرد. در حال حاضر کشور ما در مرحله‌ی گذار از جامعه‌ی کمتر توسعه‌یافته به جامعه‌ی توسعه‌یافته قرار دارد. بدیهی است که در این رهگذر جامعه با تغییرات وسیع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی رو به رو است و در چنین شرایطی هر قدر بتوان اطلاعات و آمار بهنگام‌تری در مورد جمعیت و مسکن و خانوار کشور به دست آورد، برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها از دقت و اعتبار بیش‌تری برخوردار خواهند شد.

نتایج مطالعات جمعیت‌شناختی که به‌طور عمده از سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن و آمارهای جمعیتی حاصل می‌شوند، زیربنای برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های خرد و کلان هر سرزمینی به‌شمار می‌آیند. برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری بدون توجه به آمارهای جمعیتی جدید و به‌روز می‌تواند صدمات جبران‌ناپذیری را به سرمایه و ثروت ملی کشور وارد نماید.

◈ شمار جمعیت

جمعیت کشور بر اساس نتایج آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۰، برابر با تعداد ۷۵,۱۴۹,۶۶۹ نفر بوده که در مقایسه با سرشماری ۱۳۸۵ تعداد ۴,۶۵۳,۸۸۷ نفر افزایش را نشان می‌دهد. علی‌رغم این‌که در حال حاضر کشور دارای ساختار سنی جمعیت جوانی است و انتظار می‌رفت (به دلیل موج دوم افزایش جمعیت) رشد جمعیتی بیش از ۱٫۲۹ درصد باشد، لیکن به نظر می‌رسد سهم عوامل فرهنگی و اجتماعی نظیر افزایش سطح سواد و تحصیلات در کشور به‌ویژه در میان زنان، گسترش شهرنشینی، صنعتی شدن امور، افزایش

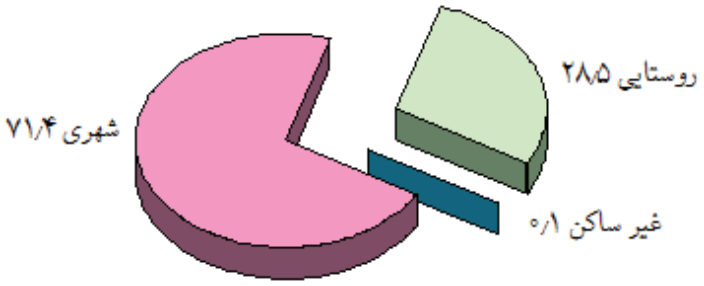

نمودار ۱- میزان جمعیت شهری و روستایی و غیر ساکن کشور در سال ۱۳۹۰

هزینه‌های زندگی، تغییر نگرش و تمایل خانواده‌ها به‌ویژه زوج‌های جوان به کاهش تعداد فرزندان، افزایش سطح بهداشت و کاهش سطح مرگ ومیر (به‌ویژه مرگ ومیر نوزادان) در کاهش متوسط رشد سالانه جمعیت کشور قوی‌تر بوده است.

جمعیت کشور در سال ۱۳۹۰، از ۳۷/۹۱ میلیون نفر مرد (۵۰/۴ درصد) و ۳۷/۲۴ میلیون نفر زن (۴۹/۶ درصد) تشکیل شده بود که بر این اساس نسبت جنسی معادل ۱۰۲ نفر مرد در مقابل هر ۱۰۰ نفر زن به دست می‌آید.

جدول ۱- تعداد جمعیت کشور به تفکیک مناطق در دو سرشماری اخیر

سال	جمعیت کل کشور	جمعیت ساکن در نقاط شهری	جمعیت ساکن در نقاط روستایی	جمعیت غیر ساکن
۱۳۸۵	۷۰,۴۹۵,۷۸۲	۴۸,۲۵۹,۹۶۴	۲۲,۱۳۱,۱۰۱	۱۰۴,۷۱۷
۱۳۹۰	۷۵,۱۴۹,۶۶۹	۵۳,۶۴۶,۶۶۱	۲۱,۴۴۶,۷۸۳	۵۶,۲۲۵

نتایج سرشماری ۱۳۹۰ نشان می‌دهد که از جمعیت کشور در این سال، ۵۳/۶۵ میلیون نفر (۷۱/۴ درصد) در نقاط شهری و ۲۱/۴۵ میلیون نفر (۲۸/۵ درصد) در نقاط روستایی و بالغ بر ۵۶ هزار نفر (حدود ۰/۱ درصد) غیر ساکن شمارش شده‌اند.

◈ رشد جمعیت

نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ نشان می‌دهد متوسط رشد سالانه‌ی جمعیت کشور در دوره ۱۳۸۵- ۱۳۹۰، برابر ۱/۲۹ درصد بوده است. رشد جمعیت نقاط شهری مثبت و در حال افزایش و در مقابل رشد جمعیت نقاط روستایی کشور منفی و در حال کاهش است. به این ترتیب که در پنج سال اخیر متوسط رشد سالانه‌ی جمعیت شهری کشور برابر ۲/۱۴ درصد و متوسط رشد سالانه جمعیت نقاط روستایی برابر ۰/۶۷- درصد بوده است.

در بین استان‌های کشور، استان بوشهر با متوسط رشد سالانه‌ی ۳/۱۱ درصد دارای بالاترین رتبه و استان اردبیل با مقدار ۰/۳۳ درصد دارای پایین‌ترین رتبه است.

جدول ۲- تعداد جمعیت و متوسط رشد سالانه کل کشور به‌همراه بالاترین و پایین‌ترین رتبه متوسط رشد سالانه‌ی جمعیت استانی در سال ۱۳۹۰

شرح	سال سرشماری	جمعیت	متوسط رشد سالانه جمعیت در دوره‌ی ۱۳۸۵- ۱۳۹۰
کل کشور	۱۳۸۵	۷۰,۴۹۵,۷۸۲	۱/۲۹
	۱۳۹۰	۷۵,۱۴۹,۶۶۹	
استان بوشهر (بالاترین رتبه استانی در سال ۱۳۹۰)	۱۳۸۵	۸۸۶,۲۶۷	۳/۱۱
	۱۳۹۰	۱,۰۳۲,۹۴۹	
استان اردبیل (پایین‌ترین رتبه استانی در سال ۱۳۹۰)	۱۳۸۵	۱,۲۲۸,۱۵۵	۰/۳۳
	۱۳۹۰	۱,۲۴۸,۴۸۸	

◈ ساختار جمعیت

برای نشان دادن ساختار سنی جمعیت در یک لحظه‌ی معین از نموداری استفاده می‌شود که هرم سنی نامیده می‌شود. با این روش می‌توان تاریخچه‌ی جمعیت را مورد مطالعه قرار داد.

مقایسه‌ی هرم‌های سنی جمعیت ایران در دو سرشماری اخیر نشان می‌دهد که جمعیت کشور که در حال

حاضر جمعیت جوانی است، در سال‌های آتی به‌سوی سالمندی متمایل خواهد شد. به بیانی دیگر در حال حاضر هرم سنی جمعیت ایران در مراحل اولیه‌ی انتقال از مرحله جوانی به سال‌خوردگی است.

در مطالعات جمعیتی برای داشتن تصویری کلی از ساخت جمعیت، ساختار سنی جمعیت را می‌توان در سه گروه عمده‌ی سنی زیر بررسی کرد

- جمعیت ۰-۱۴ ساله،
- جمعیت ۱۵-۶۴ ساله و
- جمعیت ۶۵ ساله و بیش‌تر.

توضیح این‌که براساس طبقه‌بندی فوق، جمعیت‌شناسان به مطالعه و بررسی جوامع مختلف از نظر جوانی، سالمندی و سال‌خوردگی جمعیت پرداخته‌اند.

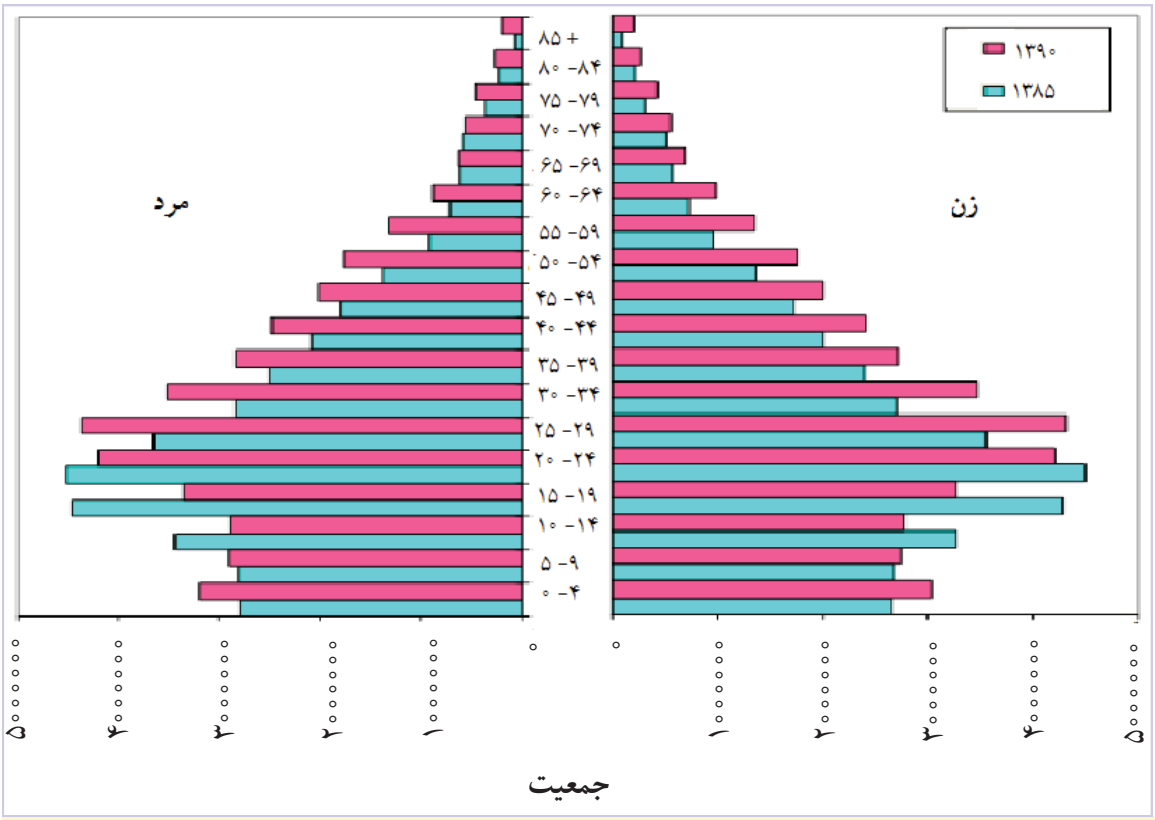

نمودار ۲- مقایسه‌ی هرم‌های سنی جمعیت ایران: سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰

بررسی حجم جمعیت در گروه‌های وسیع سنی نشان می‌دهد که جمعیت واقع در سنین ۰-۱۴ ساله از ۱۷,۷۰۰,۰۰۰ نفر در سال ۱۳۸۵ به حدود ۱۷,۶۰۰,۰۰۰ نفر در سال ۱۳۹۰ کاهش یافته است. این وضعیت نشان می‌دهد گرچه با مهار رشد بالای جمعیت و اعمال سیاست‌های کنترل موالید میزان باروری کل در کشور کاهش یافته اما به دلیل موج دوم افزایش جمعیت، تفاوت چشمگیری در نسبت جمعیت ۰-۱۴ ساله‌ی کشور به وجود نیامده است.

جمعیت گروه سنی ۱۵-۶۴ ساله از ۴۹,۲۰۰,۰۰۰ نفر در سال ۱۳۸۵ به ۵۳,۲۰۰,۰۰۰ نفر در سال ۱۳۹۰ افزایش یافته است. در پنج سال اخیر سهم جمعیت این گروه سنی از ۶۹/۷ درصد کل جمعیت به ۷۰/۹ درصد رسیده است. همچنین در همین دوره جمعیت جوان واقع در گروه سنی ۱۵-۲۹ ساله از ۲۵,۰۰۰,۰۰۰ نفر (۳۵/۴ درصد کل جمعیت) به ۲۳,۷۰۰,۰۰۰ نفر (۳۱/۵ درصد کل جمعیت) کاهش یافته است، که از جمله دلایل این موضوع شروع خروج متولدین دهه‌ی ۱۳۶۰ از جمعیت جوان (۱۵-۲۹ ساله) و افزوده شدن آن‌ها به گروه سنی بالاتر است.

سرشماری سال ۱۳۹۰ حجم جمعیت بالای ۶۵ ساله را ۴,۲۹۶,۰۰۰

نفر نشان می‌دهد که ۵/۷ درصد از کل جمعیت را تشکیل می‌دهند. حجم این جمعیت در سال ۱۳۸۵ برابر ۳,۶۵۷,۰۰۰ نفر و سهم آن ۵/۲ درصد کل جمعیت کشور بوده است. مشاهده می‌شود در ۵ سال اخیر بیش از نیم میلیون نفر (۶۳۹,۰۰۰ نفر) به جمعیت سالمند کشور افزوده شده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد این روند در سال‌های آتی شدت خواهد گرفت بنا بر این آمادگی برای تأمین نیازهای افراد سالمند که جمعیت آن‌ها در سال‌های آتی رو به افزایش خواهد بود، ضروری است. بدیهی است که گسترش و بهبود خدمات انواع بیمه‌های تأمین اجتماعی و برنامه‌ریزی در خصوص رفع نیازهای اقتصادی، اجتماعی و بهداشت جسمی و روانی افراد سالمند از اهمیت به‌سزایی برخوردار است.

جدول ۳- توزیع نسبی جمعیت برحسب گروه‌های عمده سنی در سال ۱۳۹۰

شرح	جمع	۰-۱۴ ساله	۱۵-۶۴ ساله	۶۵ ساله و بیش‌تر
کل	۱۰۰	۲۳/۴	۷۰/۹	۵/۷
جوان‌ترین استان سیستان و بلوچستان	۱۰۰	۳۷/۶	۵۹/۱	۳/۲
پیرترین استان گیلان	۱۰۰	۱۸/۶	۷۳/۳	۸/۱

◈ جمعیت جوان، پنجره جمعیتی فرصت‌ها و گشتاوری جمعیت

پدیده‌ی «پنجره‌ی جمعیتی فرصت‌ها» یا «پاداش جمعیتی» موهبتی جمعیتی است که در زمانی که رشد جمعیت در اثر تعداد قابل ملاحظه موالید در سطح بسیار بالایی است و ناگهان در اثر اعمال سیاست‌های جمعیتی و کنترل موالید رشد جمعیت در اثر کاهش تعداد موالید تنزل می‌یابد، اتفاق می‌افتد و سپس ادامه‌ی این روند پس از فاصله زمانی حدود ۱۵ تا ۳۰ سال بعد باعث افزایش قابل ملاحظه‌ی جمعیت جوان یعنی جمعیت ۱۵-۲۴ یا ۱۵-۲۹ می‌شود و پدیده‌ی تورم جوانی جمعیت و به عبارتی «پنجره‌ی جمعیتی فرصت‌ها» را به‌وجود می‌آورد. پدیده‌ای که در حال حاضر در ساختار جمعیت کشور به‌وقوع پیوسته است. موهبتی جمعیتی که کمتر در تاریخ جمعیتی یک کشور اتفاق می‌افتد و چنان‌چه اتفاق بیافتد احتمال تجدید آن بسیار کم و برای تجدید، نیاز به گذشت زمانی بسیار طولانی دارد. به هر حال در بسیاری از کشورها این پدیده‌ی جمعیتی به‌وقوع پیوسته و از این موهبت جمعیتی بهره برده و به‌سرعت راه‌های رشد و پیشرفت و توسعه و ترقی را طی کرده‌اند و مبدل به قطب‌های بزرگ اقتصادی در دنیا شده‌اند[1]. اقتصاددانان براین باورند که افزایش قابل توجه جمعیت در سنین جوانی «فرصت طلایی» است و با استفاده‌ی بهینه از نیروی جوان در چنین شرایطی می‌توان به رشد و شکوفایی اقتصادی رسید.

البته افزایش بیش از حد جمعیت در این سنین تأثیر خود را بر تعداد موالید دهه‌ی آینده خواهد گذاشت که این پدیده به «اثر گشتاور جمعیتی»[2] معروف است. به عبارتی در حال حاضر موج دوم رشد جمعیت آغاز شده که مجدداً تأثیر خود را بر تعداد موالید تا اواسط دهه ۱۴۰۰ شمسی خواهد گذاشت.

بدیهی است مدیریت پنجره‌ی جمعیتی فرصت‌ها مهم‌ترین اولویت سیاست‌گذاری جمعیتی برای جمهوری اسلامی ایران است که هم اکنون در دوره‌ی پایانی آن قرار گرفته است.

[1] شرایطی که کشور چین طی سه دهه‌ی گذشته از آن برخوردار شد و به مدد چنین فرصتی امروزه به‌عنوان یکی از قطب‌های مهم صنعتی و اقتصادی دنیا مطرح است.

[2] گشتاور جمعیتی زمانی به وقوع می‌پیوندد که در اثر ساختار جوان جمعیت، تعداد موالید هر سال نسبت به تعداد موالید سال قبل افزایش یابد. گشتاور رشد جمعیت، در حیطه‌ی جمعیت‌شناسی ریاضی قرار دارد، و بر پایه‌ی مبحث جمعیت ثابت لوتکا بنا شده است، نخستین بار ← کی فیتز در سال ۱۹۷۱ گشتاور را این‌گونه تعریف کرد: «راننده‌ی اتومبیلی که با سرعت ۲۰۰ کیلومتر در ساعت حرکت می‌کند، ناگهان

◈ میانگین و میانه‌ی سنی جمعیت

در بررسی ساختار سنی جمعیت برای قضاوت در تغییر ساختار سنی، ضروری است شاخص‌هایی محاسبه شود که در آن جمعیت همه سنین دخالت دارند. به همین منظور شاخص میانگین و میانه‌ی سنی محاسبه می‌شود. براساس مطالعات انجام‌شده، جمعیت کشور پس از سپری نمودن دوره‌ی جوانی جمعیت که در حال حاضر گریبان‌گیر آن است در سال‌های آتی با ساختار سنی سالمند رو به رو خواهد شد. میانگین سنی جمعیت کشور از ۲۷٫۹۷ سال در سال ۱۳۸۵ به ۲۹٫۸۶ سال در سال ۱۳۹۰ رسیده است. پدیده‌ای که در اثر تغییرات ساختار جمعیتی و افزایش امید زندگی در بدو تولد حاصل شده است.

جدول ۴- میانگین و میانه‌ی سنی جمعیت کشور در دو سرشماری اخیر

شرح	میانگین سنی	میانه سنی
کل کشور ۱۳۹۰	۲۹٫۸۶	۲۷٫۰۰
کل کشور ۱۳۸۵	۲۷٫۹۷	۲۴٫۷۳

مراجع

امانی، محمد (۱۳۷۸). جمعیت‌شناسی جهان. سمت. تهران.

امانی، محمد (۱۳۸۰). جمعیت‌شناسی ایران. سمت. تهران.

امانی، محمد (۱۳۸۲). مبانی جمعیت‌شناسی. سمت. تهران.

زارع، بیژن (۱۳۸۴).جمعیت‌شناسی اقتصادی و اجتماعی. سمت. تهران.

زنجانی، حبیب اله (۱۳۷۱). جمعیت و شهرنشینی در ایران. مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران. تهران.

زنجانی، حبیب اله (۱۳۷۶). تحلیل جمعیت‌شناسی. سمت. تهران.

سبکتکین ریزی، قربانعلی (۱۳۸۶). درامدی بر جامعه‌شناسی جمعیت. نقشینه پیمان. تهران.

سرایی، حسن (۱۳۸۱). روش‌های مقدماتی تحلیل جمعیت با تأکید بر باروری و مرگ ومیر. دانشگاه تهران.

شیخی، محمد تقی (۱۳۸۰). جمعیت‌شناسی اقتصادی اجتماعی. شرکت سهامی انتشار. تهران.

کاظمی پور، شهلا (۱۳۸۴). مبانی جمعیت شناسی. مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه. تهران.

مرکز آمار ایران. نتایج تفصیلی سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۸۵.

نیک خلق، علی اکبر؛ وثوقی، منصور (۱۳۷۰). مبانی جامعه‌شناسی. خردمند. تهران

وکاس، دیوید (۱۳۸۴). درآمدی بر مطالعات جمعیتی. حسین محمودیان (مترجم). دانشگاه تهران.

Unesco, Education for All Global Monitoring Report, (2006).

http://esa.un.org/unpp.

http://www.khabaronline.ir/print-54791.aspx.

پای خود را با شدت تمام روی پدال ترمز می‌کوبد و بلافاصله اتومبیل متوقف می‌شود، ولی آیا اتومبیل به محض بی‌حرکت شدن چرخ‌ها متوقف می‌شود؟ مسلماً خیر. سرعتی که قبل از بی‌حرکت شدن چرخ‌ها وجود داشت، اتومبیل را تا مسافتی که به آن اصطلاحاً فاصله ترمز می‌گویند به جلو حرکت می‌دهد.»